



Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future



Şerif BAŞARAN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6730-3159>

İğdır Üniversitesi, Tuz Terapi
Uygulama ve Araştırma Merkezi
Email: serif.Tarih@gmail.com



Hilal ALGÜL

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4044-7512>

Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü,
hilalalgul4747@gmail.com

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 08/11/2024 09/12/2024

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1581612>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde (1800-1949), Kaplıcaların İşletilmesi

Operation of Thermal Springs in the Transition Period from the Ottoman Empire to the Republic (1800-1949)

ÖZ

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde (1800-1949) kaplıcaların işletilmesi ve sağlık turizmi açısından nasıl bir gelişim gösterdiğini incelemektedir. İlk bölümde kaplıcalar hakkında genel bir bilgi sunulmuş ve kaplıcaların sağlık üzerindeki etkileri detaylandırılmıştır. Özellikle Osmanlı döneminden başlayarak Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar, kaplıcaların sağlık, ticaret ve turizm üzerindeki rolü ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde kaplıcalar, hem yerli hem de yabancı doktorlar tarafından tedavi edici özellikleriyle ön plana çıkarılmış ve sağlık hizmetleri açısından büyük bir öneme sahip olmuştur. Osmanlı döneminde, kaplıcalar sadece yerel halk tarafından değil, aynı zamanda şifa arayan yabancı ziyaretçiler tarafından da ilgi görmüştür. Kaplıcaların, sağlık hizmetlerinin yanı sıra ticaret ve yerel ekonomiye katkıları da bu dönemde artmıştır. Özellikle kaplıcalar etrafında gelişen küçük işletmeler ve ticari faaliyetler, Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde ekonomik canlılığı desteklemiştir. Cumhuriyet dönemine

ATIF: BAŞARAN Şerif, ALGÜL Hilal "Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde (1800-1949), Kaplıcaların İşletilmesi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 10/4, (Aralık 2024), s. (405-424)

CITE: BAŞARAN Şerif, ALGÜL Hilal, "Operation of Thermal Springs in the Transition Period from the Ottoman Empire to the Republic (1800-1949)", *Journal of History and Future*, 10/4 (December 2024), pp. (405-424)



Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlar. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.



gelindiğinde ise, Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün liderliğindeki hükümetler, kaplıcaların modernizasyonuna ve devlet eliyle işletilmesine özel bir önem vermiştir. Bu süreçte, kaplıcalar sadece sağlık turizmi açısından değil, aynı zamanda bölgesel kalkınma ve ulusal sağlık politikaları açısından da stratejik bir role sahip olmuştur. Kaplıcaların altyapısının yenilenmesi, modern sağlık tesislerinin inşa edilmesi ve turizm potansiyelinin artırılmasına yönelik kapsamlı politikalar bu dönemin en önemli adımları arasında yer almıştır. Devlet, kaplıcaların tedavi edici yönlerini daha geniş kitlelere ulaştırmak ve bu tesislerin sağlık turizmüne katkılarını artırmak için çeşitli modernizasyon projelerini hayata geçirmiştir.

Bu çalışmada, sadece literatür taraması yapılmamış, aynı zamanda Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi arşivlerinden elde edilen belgeler de detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu belgeler, her iki dönemdeki kaplıca politikaları arasındaki farkları ve benzerlikleri ortaya koymuş, kaplıcaların sağlık ve turizm açısından nasıl bir dönüşüm geçirdiğini daha derinlemesine analiz etme fırsatı sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde kaplıcaların hem ekonomik hem de sağlık açısından önemi korunmuş, ancak bu süreçte izlenen politikaların farklılıkları ve kaplıcaların modernizasyonuna yönelik atılan adımlar, dönemin sosyo-ekonomik koşullarıyla da yakından ilişkilendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kaplıcalar, Cumhuriyet, Hamamlar, Turizmi

Abstract

This study examines the development of the operation of thermal springs and health tourism during the transition from the Ottoman Empire to the Republic of Türkiye (1800-1949). In the first section, general information about hot springs is presented and the effects of hot springs on health are detailed. The role of thermal springs on health, trade and tourism, especially from the Ottoman period to the early years of the Republic, is discussed. In the Ottoman Empire, thermal springs were highlighted by both local and foreign doctors for their therapeutic properties and had great importance in terms of health services. During the Ottoman period, the thermal springs attracted attention not only from the local people but also from foreign visitors seeking healing. In addition to health services, the thermal springs' contribution to trade and the local economy also increased during this period. Small businesses and commercial activities, especially those developing around hot springs, supported the economic vitality in different regions of the Ottoman Empire. During the Republican era, the governments led by Mustafa Kemal Atatürk and İsmet İnönü gave special importance to the modernization of the thermal springs and their operation by the state. In this process, thermal springs have had a strategic role not only in terms of health tourism but also in terms of regional development and national health policies. Renewing the infrastructure of thermal springs, building modern health facilities and comprehensive policies to increase tourism potential were among the most important steps of this period. The state has implemented various modernization projects to bring the therapeutic aspects of thermal springs to wider audiences and to increase the contribution of these facilities to health tourism. In this study, not only a literature review was conducted, but also documents obtained from the Ottoman and Republican archives were examined in detail. These

documents revealed the differences and similarities between the spa policies in both periods and provided the opportunity to analyze in more depth how the spas transformed in terms of health and tourism. During the transition from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey, the importance of thermal springs in terms of both economic and health was preserved, but the differences in the policies followed during this process and the steps taken for the modernization of thermal springs were closely associated with the socio-economic conditions of the period.

Keywords: Ottoman Empire, Thermal Baths, Republic, Bathhouses, Tourism

Giriş

İnsanların yolculuk yapma ihtiyacı, başlangıçta doğal güzellikleri görmek, denize girmek gibi amaçlarla ortaya çıkarken,¹ zamanla bu hedeflerin yerini hastalıkların tedavisi, iklim ve hava koşullarından yararlanma, aynı zamanda o ülkenin sağlık konusundaki doğal kaynakları ve teknolojik imkânlarından faydalanarak iyileşmek gibi amaçlar almıştır. Bu şekilde, insanlar daha enerjik ve sağlıklı bir yaşam sürmeyi hedeflemektedir.² Çünkü insan hayatındaki en önemli değer sağlıktır. Dünya Sağlık Örgütü, sağlığı yalnızca hastalık veya zayıflık durumu olarak tanımlamaz; aksine, ruhsal, bedensel ve sosyal iyilik halinin bir bütünlüğü olarak değerlendirir. İnsanların sağlığı koruma arzusu ise onları farklı yöntemler denemeye yönlendirmiştir.³ Bu yöntemlerden biri de şifa bulmak ya da sağlığı devam ettirebilmek için başka bölgelere yapılan yolculuklardır. İşte, insanların sağlık amacıyla gerçekleştirdiği bu tür seyahatler ve geçici konaklamalara “sağlık turizmi” adı verilmektedir.⁴ Sağlık turizminin bir alt dalı da termal turizm, yani kaplıca turizmidir. Termal turizmi, yalnızca tıbbi tedavi amacıyla yapılan planlı seyahatleri kapsamaz; aynı zamanda kaplıca tesislerinde iyileşme süreçlerini ve kronik rahatsızlıkların takibini de içeren bir turizm türüdür.⁵ Termal Turizm hizmetlerinin sunulduğu tesislere Termal Kür Merkezleri veya Kaplıca Tedavi Merkezleri adı verilmektedir.⁶

Termal Turizm; belirli bir sıcaklıkta yeryüzüne çıkan ve faydalı mineraller barındıran şifalı suların, çamur veya buharın bulunduğu bölgelerde, o bölgenin iklim koşullarıyla birlikte

- 1 Meryem AKOĞLAN KOZAK, Savaş EVREN, ve Onur ÇAKIR, “Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24, sy 1 (2013).
- 2 Sercan EDİNSEL ve Orhan ADIGÜZEL, “Türkiye’nin Sağlık Turizmi Açısından Son Beş Yıldaki Dünya Ülkeleri İçindeki Konumu ve Gelişmeleri”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 4, sy 2 (2014): 167-90.
- 3 Ferhat Onur AĞAOĞLU, Naim KARAGÖZ, ve Sezgin ZABUN, “Sağlık Turizmi Uygulamaları Ve Türkiye’ye Getirilerine İlişkin Bir Değerlendirme” 20, sy 2 (2019).
- 4 Elif DİKMETAŞ YARDAN vd., “Türkiye ve Dünya’da Sağlık Turizmi”, *Sağlıkta Performans Ve Kalite Dergisi* 8, sy 2 (2014): 27-42.
- 5 Mehmet ÖZATA vd., “Türkiye Ve Dünya’da Sağlık Turizminine Genel Bir Bakış”, *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)* 5, sy 31 (2018).
- 6 Hayrettin UYGUN, “Konya İlinin Termal Turizm Potansiyeli” (Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi, 2008).

yapılır. Bu turizm türünün en yaygın şekli ise kaplıcalarıdır.⁷ Kaplıcalar, yer altından çıkan doğal sıcak su kaynaklarıdır⁸ ve genellikle sağlık amaçlı kullanılan mineraller açısından zengin sular içermektedirler.⁹ Bu suların sıcaklığı ve minerallerin bileşimi, kaplıcaların sağlık üzerindeki etkilerini belirler.¹⁰ Kaplıcalar, cilt hastalıklarından romatizma, eklem ağrıları, solunum yolu problemlerine kadar çeşitli sağlık sorunlarının tedavisinde kullanılabilir. Kaplıca Suları'nın rahatlatıcı etkisi de dinlenme ve stresten arınma amacıyla tercih edilmelerini sağlamaktadır.¹¹ Termal Turizm, latince “sıcak” anlamına gelen *thermos* kelimesinden türemiştir. Roma döneminde başlangıçta halk hamamlarını ifade eden *term* kelimesi, zamanla “su alınan yer” anlamı kazanmıştır. Doğal sıcak sulara “termal”, bu suların sıcaklık özelliklerini vurgulamaya da “termik” denir. Doğal sıcak su kaynaklarının incelenmesi ve sağlık amaçlı kullanımı ise “termalizm” olarak adlandırılır.¹² Türkiye'nin jeolojik yapısı, kaplıcaların oluşumu ve yaygınlığı üzerinde büyük bir etkiye sahiptir.¹³ Ülke, aktif fay hatları ve volkanik alanların yoğun olduğu bir bölgede yer aldığından, yer altındaki magmatik faaliyetler ve tektonik hareketler sayesinde doğal sıcak su kaynakları ortaya çıkmaktadır. Anadolu Yarımadası, Kuzey Anadolu Fay Hattı, Doğu Anadolu Fay Hattı ve Ege'nin genişleme hareketleri gibi önemli jeolojik yapılarla çevrilidir.¹⁴ Bu fay hatları boyunca sular, derinlere inip ısındıktan sonra yüzeye çıkar ve kaplıca olarak adlandırılan sıcak su kaynaklarını oluşturur.

Türkiye, bulunduğu yer itibarıyla üç kıtanın bulunduğu, dört denizin kavuştuğu bir yarımada üzerinde konumlandığından önemli bir avantaja sahiptir. Binlerce yıllık tarihî ve kültürel mirasının yanında, değerli jeotermal kaynaklarıyla termal turizm açısından dünyanın en varlıklı ülkelerinden biri olarak dikkat çekmektedir.¹⁵ Normal su ile termal su kullanımının sağlık açısından ne zaman fark edilmeye başlandığı ve aralarındaki farkın ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir.¹⁶ Antik dönemlerde kaplıcalar ve şifalı sular hakkında bilgiler, doğa bilimleri ve felsefe alanında yazan yazarlar sayesinde günümüze

-
- 7 Selman YAŞAR, “Afyonkarahisar Gazlıgöl Kaplıcası'nın Tarihi Gelişimi”, *sobider*, sy 10 (2017): 155-66.
 - 8 Nurten ÖZER, “Kaplıca Hekimliğinin Çağdaş Gelişimi”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi* 2, sy 3 (1991): 35-39.
 - 9 Seher GÜLENC, “Sağlık Turizminin Tarihsel Gelişim Süreci (1923-2023)”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi* 34, sy 3 (2023): 176-88.
 - 10 Gülpınar AKBULUT, “Türkiye’de Kaplıca Turizmi Ve Sorunları”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1, sy 9 (2010): 35-54.
 - 11 Aysel KAYA, “Kaplıcalardan Termal Otellere: Yalova Termal”, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, sy 2 (2023): 1812-32.
 - 12 Turgay BUCAK ve Esin ÖZKAYA, “Çanakkale İlinin Termal Turizm Potansiyeli”, *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi* 5, sy 2 (2013): 6-23.
 - 13 İsa Serhan CİHANGİR, “Jeotermal Kaynakların Termal Turizm Açısından Değerlendirilmesi: ‘İlgın’”, içinde *Jeotermal Kaynakların Termal Turizm Açısından Değerlendirilmesi: ‘İlgın’* (International West Asia Congress Of Tourism Research, Van: Vam Yüzümcü Yıl üniversitesi (IWACT), 2017), 197-210.
 - 14 Özdoğan SÜR, “Türkiye'nin Deprem Bölgeleri”, *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy 2 (1993): 53-68.
 - 15 Mehmet Yavuz ÇETİNKAYA, Kamil YAĞCI, ve Muhammet ÖNEK, “Erzurum’un Termal Turizm Potansiyeli Üzerine Kavramsal Bir Araştırma”, *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, sy 53 (2022).
 - 16 Öncü BAŞOĞLAN, “Mimari Miras Yönetimi Ve Sürdürülebilir Turizm: Batı Anadolu Tarihi Kaplıcaları Örneği” (Yüksek Lisans Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010).

kadar ulaşmıştır. Özellikle Milattan önce (M.Ö) I. ve II. yüzyıllarda bu tür yazılara sıkça rastlanmıştır. Tıp yazarları arasında Celsus, Galenus ve Caelius Aurelius; doğa bilimleri ve felsefe alanında ise Vitruvius, Seneca ve Plinius, sıcak sular ve kaplıcalardan bahsetmişlerdir.¹⁷ Ayrıca, değişik sıcaklıklarda ve çeşitli mineraller barındıran kaynakların etrafındaki izler, Anadolu’da bu uygulamanın Hititlerden itibaren günümüze dek yaklaşık 4.000 yıldır devam ettiğini göstermektedir.¹⁸

Antik Dönem’de birçok kaplıca merkezleri ve faaliyetleri Orta Çağ’da da devam etmiş, hatta Puzzuoli ve Baiae gibi bazı merkezler XVII yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Orta Çağ tıbbı da tıpkı antik tıp gibi, koruyucu ve tedavi edici özellikleri nedeniyle hidroterapiye dayandığından, kilise bu duruma hoşgörülü bir yaklaşım göstermiştir.¹⁹ Roma Hamamları’nın devamı niteliğinde olan Osmanlı Hamamları ise tedaviden ziyade temizlik amacıyla kullanılmıştır. Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinde kaplıcalar ve şifalı suların insan sağlığı açısından önemi biliniyordu, ancak bu önem, büyük ölçüde kaplıcaların halk tarafından bir şifa kaynağı olarak görülmesiyle sınırlı kalmıştır.²⁰ Özellikle Türklerin Anadolu’ya yerleşmeye başlamasıyla birlikte, şehirlerdeki diğer yapılar gibi antik devir kaplıcaları da İslamiyet’in temizlik koşullarına uygun şekilde tamir ve tadil edilmeye başlanmıştır.²¹

Bu çalışmada, Kaplıcaların doğası ve insan sağlığı üzerindeki potansiyel faydaları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Daha sonra, Osmanlı İmparatorluğu’nun son yüz yılı ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Osmanlı Devleti’nden, Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş sürecinde kaplıcaların durumu, bu değişim döneminin toplumsal, politik ve ekonomik etkilerini gözlemlemek açısından önemli bir alanı oluşturduğundan, bu dönemin analiz edilmesinin faydalı olacağı düşünülmüştür. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti’nin son döneminden Türkiye Cumhuriyeti’ne geçişte kaplıcaların işleyişinde yaşanan değişim ve dönüşümleri detaylı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, Cumhuriyet dönemini de iki ana bölümde ele alarak daha kapsamlı bir bakış açısı sunmaya çalışılmıştır.

İlk olarak, 1923-1938 yılları arasındaki Atatürk dönemi, Türkiye Cumhuriyeti’nin yeni bir sağlık ve turizm politikası oluşturma çabaları açısından önemli bir dönemdir. Bu süreçte modernleşme çerçevesinde kaplıca işletmelerinin sağlık turizmi bağlamında nasıl yeniden yapılandırıldığını ve devletin bu alanlara bakışı değerlendirilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk dönemi, sağlık reformlarının da hız kazandığı bir dönem olduğundan, bu reformların kaplıca işletmeleri üzerindeki etkilerini arşiv belgeleri ve resmi dokümanlar üzerinden analiz edilmiştir. Ardından, 1938-1949 yılları arasındaki İsmet İnönü dönemi ele alınmıştır. Bu dönem, İkinci Dünya Savaşı’nın etkileriyle Türkiye’nin ekonomik ve sosyal yapısında

17 Tana Joy ALLER, “Roman healing spas in Italy : A study in design and function” (unpublished doctoral dissertation, Edmonton Alberta, University of Alberta, 1998).

18 Enis KARAKAYA, “KAPLICA”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 2001, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kaplica>.

19 Fikret YEGÜL, *Antik Çağ’da Hamamlar ve Yıkanma* (İstanbul: Homer Kitabevi, 2006).

20 BAŞOĞLAN, “Mimari Miras Yönetimi Ve Sürdürülebilir Turizm: Batı Anadolu Tarihi Kaplıcaları Örneği”.

21 Mehmet Yılmaz Önge, *Anadolu’da XII - XIII. yüzyıl Türk hamamları* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1995).

yaşanan dalgalanmaların kaplıcaların işletilmesi ve sağlık turizmindeki rolünü nasıl şekillendirdiğini ortaya koymuştur. İsmet İnönü dönemi boyunca sağlık politikalarının ve halk sağlığına yönelik hizmetlerin gelişimi ile kaplıcaların halk arasında artan şifa arayışına nasıl cevap verdiği, dönemin siyasi ve ekonomik koşulları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, her iki dönem boyunca kaplıcaların sağlık turizmi açısından nasıl geliştiğini ve Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecindeki farkları, arşiv kaynakları ve daha önce yapılan çalışmalar ışığında karşılaştırarak, bu dönemde kaplıcaların toplumsal ve sağlık alanındaki önemi ile ilgili farkları ve benzerlikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

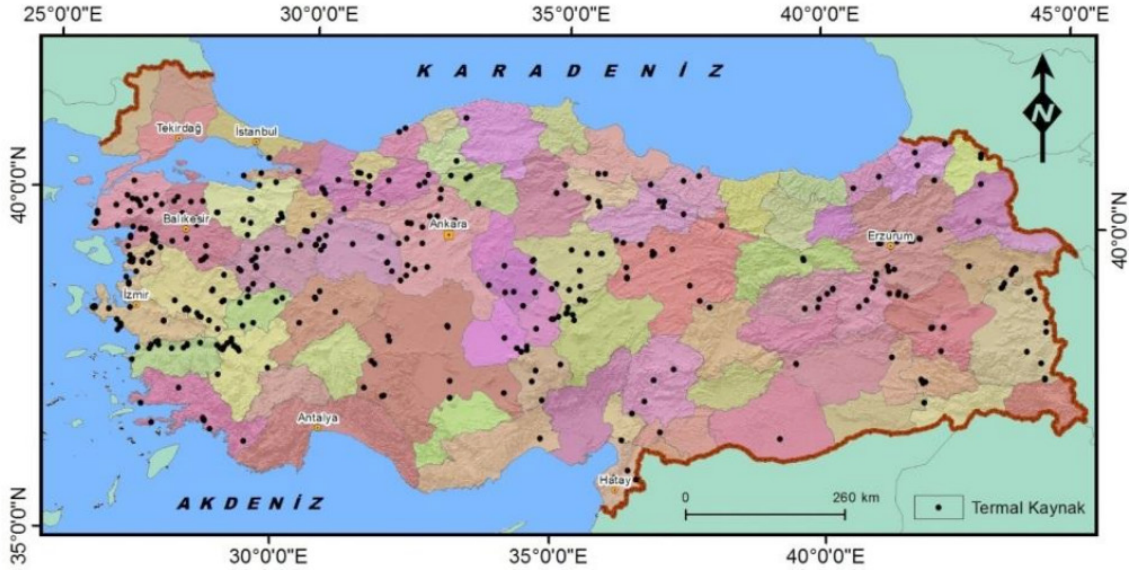
Kaplıcaların Faydaları

Bireylerin hastalıklarından kurtulma ya da sahip oldukları sağlık durumunu uzun süre muhafaza etme istekleri, sağlık turizmi olgusunun ortaya çıkmasını sağlamıştır.²² Bu bağlamda sağlık turizmi, insan sağlığına yönelik her çeşit tedavi ve rehabilitasyon uygulamalarının, seyahat ve konaklama olanaklarıyla bir araya getirilerek sunulduğu bir turizm çeşididir.²³ Sağlık turizmi türleri; Tıbbi Turizm, Kaplıca ve SPA – Wellness turizmi ile yaşlı ve engelli turizmi şeklinde kategorize edilmektedir.²⁴ Termal Turizm, SPA ve Wellness terimleri aslında farklı anlamlara sahiptir. Termal, mineral açısından zengin suyla yapılan tedavi şekline işaret ederken, SPA suyun farklı formlarının sağlık ve canlılık amacıyla kullanılmasını ifade etmektedir. Wellness ise bedensel ve zihinsel iyi olma hali anlamına gelir.²⁵

Sağlık turizmi içerisinde en önemli turizm türlerinden biri, termal turizm yani kaplıca turizmidir. Kaplıca turizmi, doğal olarak belirli bir sıcaklıkta yeryüzüne çıkan ve faydalı mineraller içeren şifalı sular, çamur ve buharların bulunduğu bölgelerde, o bölgeye özgü iklim koşulları altında gerçekleşen bir turizm türüdür.²⁶ Jeotermal sıvılar, yani kaynak suları ısı derecelerine göre sınıflandırılır: Düşük sıcaklıktaki sıvılar 20-70 °C, orta sıcaklıktaki sıvılar 70-150 °C, yüksek sıcaklıktaki sıvılar ise 150 °C ve üstü olarak tanımlanmaktadır.²⁷ Şifalı sular olarak tanımlanan bu kaynaklardan yararlanılarak uygulanan tedavi yöntemlerine Termalizm ismi verilir.²⁸ Termal kaynaklar, romatizma, böbrek taşı, kadın hastalıkları ve hazımsızlık gibi çeşitli rahatsızlıkların tedavisinde etkili bir şekilde kullanılmaktadır.

-
- 22 Şebnem BURAN, “Türkiye’deki Termal Kaynakların Sağlık Turizmi Üzerine Etkisi” (Yüksek Lisans Tezi, Aydın, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2024).
 - 23 Ayşegül ÇELİK, “Sağlık Turizmi Kapsamında Termal İşletmelerde Sağlık Hizmetleri Pazarlaması Ve Algılanan Hizmet Kalitesi: Balçova Termal İşletmesinde Bir Uygulama” (Yüksek Lisans Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2009).
 - 24 Elif Dikmetaş YARDAN vd., “Türkiye ve Dünyada sağlık turizmi”, *Sağlıkta Performans Ve Kalite Dergisi* 8, sy 2 (2014).
 - 25 Semih SARIİPEK ve Burhanettin ZENGİN, *Uluslararası Sağlık Turizmi: Ülkeler, Uygulamaları* (Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2024).
 - 26 Mehmet Oğuzhan İLBAN, Ahmet KÖROĞLU, ve Düriye BOZOK, “Termal Turizm Amaçlı Seyahat Eden Turistlerde Destinasyon İmajı: Gönen Örneği”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, sy 13 (2018).
 - 27 Yasın AKÇAY vd., “İnegöl-Oylat Jeotermal Kaynağının Termal Turizm Açısından Değerlendirilmesi”, *Karaelmas Fen ve Mühendislik Dergisi* 4, sy 2 (2014): 27-37.
 - 28 Çiğdem ÜNAL, “Pasinler Kaplıcalarının Coğrafi Etüdü”, *About the Eastern Geographical Review* 8, sy 10 (2011).

Romatizmal hastalıkların sebep olduğu eklem ağrılarının hafifletilmesinde, böbrek taşlarının vücuttan atılmasına yardımcı olunmasında önemli rol oynar.²⁹ Ayrıca kadın hastalıklarının tedavisinde düzenleyici etkiye sahipken, sindirim sistemi sorunları ve hazımsızlık gibi rahatsızlıkların giderilmesinde de fayda sağladığı belirtilmektedir.³⁰ Aynı zamanda hücreleri yenileyip canlandırarak cildin daha parlak ve sağlıklı görünmesine katkıda bulunduğu ve genel enerji seviyesini yükselterek vücudun direncini artırdığı bilinmektedir.³¹ Türkiye sınırları içinde çok sayıda aktif kaplıca bulunmaktadır. Bu kaplıcalar, bölgenin ekonomik koşullarına bağlı olarak sağlık turizmi alanında değerlendirilmektedir.



Harita 1: Türkiye’de termal su kaynaklarının coğrafi dağılımı.³²

Osmanlı’nın Son Döneminde Kaplıcaların Sağlık Amaçlı Kullanımı

Türk-İslam kültüründe, Hazreti Eyyüb Peygamber zamanından beri uygulanan doğal şifa yöntemlerinden biri olan termal sular, Anadolu’da oldukça bol bulunur ve bölge bu açıdan önemli bir zenginliğe ev sahipliği yapar.³³ Roma İmparatorluğu’ndan itibaren, Anadolu Selçuklu Devleti, Beylikler dönemi ve nihayet Osmanlı devleti zamanında suyun şifalı yönü Anadolu’da her dönemde değerini muhafaza etmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti döneminde, Anadolu’daki hamamlar yenilenip geliştirilmiş ve böylece sayıları binleri aşan

- 29 Mehmet ÇONTU, “Alternatif Turizm Çeşitleri Ve Kızılcahamam Termal Turizmi Örneği” (Yüksek Lisans Tezi, Bolu, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2006).
- 30 Cuma ÇİFTÇİ ve Yusuf ATAY, “Kaplıca Turizmi Potansiyeli Açısından Şanlıurfa Karaali Kaplıcası”, *International Journal of Social Science* 6, sy 7 (2013): 513-35.
- 31 Mehmet ŞİMŞEK, *Şifalı Sulara Yolculuk Kaplıcalar, İçmeler*, 2. bs (İstanbul: inkılap kitabevi, 2003).
- 32 Emre ÖZŞAHİN ve Çağlar Kıvanç KAYMAZ, “Türkiye’nin Termal Su Kaynaklarının Coğrafi Açısından Değerlendirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 50 (2013): 28-38.
- 33 Kemalettin KUZUCU, “Osmanlı Döneminde Havza Kaplıcaları ve Kasabanın Sosyo-Ekonomik Gelişimindeki Rolü”, içinde *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, 1. bs (Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2013).

hamamlar yapılmıştır.³⁴

Osmanlı Devleti döneminde, sağlık ve sosyal yaşamın önemli bir parçası olan kaplıcalar, sadece tedavi merkezi olarak değil, aynı zamanda dini, kültürel ve toplumsal faaliyetlerin de gerçekleştiği mekânlar olarak değerlendiriliyordu. Bu bağlamda, kaplıcaların etrafına cami, aşevi, kütüphane, medrese gibi yapılar eklenerek külliye oluşturulurdu. Bu külliye, bir yandan ibadet ve eğitim gibi temel ihtiyaçları karşılarken, diğer yandan da halka hizmet sağlayarak sosyal yardımlaşmayı teşvik ediyordu. Külliye yapıları, toplumun çeşitli kesimlerine hitap eden bir merkez görevi görerek, sadece sağlık değil, aynı zamanda manevi ve entelektüel gelişimi de destekliyordu.³⁵

Osmanlı Devleti, son dönemlerinde yaşadığı savaşlar ve liyakatli yöneticilerin göreve getirilmemesi nedeniyle sosyal ve ekonomik hayatında büyük sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.³⁶ Osmanlı Devleti, yaşadığı siyasi ve ekonomik zorluklara rağmen, sağlık alanındaki doğal tedavi yöntemlerine büyük önem vermiştir. Ilıca, termal kaplıca ve çamur banyoları, halk sağlığını korumanın ve hastalıkları tedavi etmenin etkili yolları olarak görülmüştür. Bu merkezler, sadece fiziksel iyileşme sunmamış, aynı zamanda toplumsal bir buluşma noktası işlevi de görmüştür. Osmanlı padişahları ve devlet erkanı da bu doğal tedavi merkezlerini sıkça ziyaret etmiş, hatta bazı kaplıcaların bakımı ve gelişimi için vakıflar kurarak destekler sağlamışlardır. Bu gelenek, Osmanlı kültürünün doğayla uyumlu sağlık anlayışını ortaya koymuş ve günümüze kadar etkisini sürdürmüştür.

Bu tesislere, doktorlarla birlikte mühendisler de gönderilmiş, harap hale gelmiş olan tesislerin tespiti, bu yapıların onarımı ya da yeni hamam binalarının inşa edilmesi için çalışmalar yapılmıştır.³⁷ Zira Osmanlı Devleti'nde hamamlar, şehirlerin kişisel temizliğinin sağlanmasında mühim bir yer tutmaktaydı. Bu hamamlar genellikle termal tesis olarak bilinmektedir ve sıradan banyolardan farklı olarak, belli başlı hastalıkların tedavisinde önemli bir işlev üstlenerek tanınmışlardır.³⁸ Bu bağlamda, Anadolu'nun farklı bölgelerinde kullanılamaz duruma gelen hamam ve ılıcalar yıkılarak yeniden inşa edilip sağlık tesisi olarak kullanıma açılmıştır. Bu uygulamalardan biri, Zonguldak Ereğli'de Asakir-i Şahane'ye ait hamamın yıkılarak yeniden yapılmasıdır.³⁹ Osmanlı Devleti, yalnızca kamuya ait kaplıcaların yapımı ve bakımıyla ilgilenmekle kalmamış, ülke genelindeki

34 Hülya ÖZTÜRK, "Dr. Charles Ambroisse Bernard ile Dr Saip Giray'ın 'Bursa Kaplıcaları' Eserlerinin Değerlendirilmesi", *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Tıp tarihi ve Etik Dergisi* 2, sy 1 (2017).

35 Zerrin Funda ÜRÜK, "Medeniyetler İçinde Hamamın Gelişimi Ve Kültürel Olarak Mekân Analizleri", *Asos Journal, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4, sy 28 (2016): 185-209.

36 Ali Yasin KALABAK, "Osmanlı'nın Son Döneminin Sosyo Ekonomik Buhranları Ve Mali Emperyalizm", *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 14, sy 27 (2014): 307.

37 Nil SARI, Ahmet Zeki İZGÖER, ve Ahmet ERYÜKSEL, "II. Abdülhamid dönemi belge ve fotoğraflarıyla ılıca-kaplıca hamamları ve hasta tedavisi", *Tarih Ve Kültür Penceresinden Su Ve Sağlık İlişkisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 2019, 309-51.

38 İsmail YAŞAYANLAR, "Bursa'da Mekan, Yapı ve Sağlık: Yıldırım Darüşşifası, Yeni Kaplıca ve Hamidiye Gureba Hastanesi", içinde *Bir Ömür Tarih*, Gaye Kitabevi (Bursa: OSMANGAZİ BELEDİYESİ YAYINLARI, 2022).

39 "BOA, 6 . 44 İ..BH" (DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1906).

kaplıcalarla da yakından ilgilenmiştir. Yalova'daki kaplıcanın yeniden inşası ve arazisinin projelendirilmesi için yapılan çalışmalarda, orada görev alacak mühendis ve işçilere verilecek ücretin miktarına kadar her detayı ele almıştır.⁴⁰ Yalova'daki diğer kaplıcaların tamiri için de ödenek ayrılması, Osmanlı döneminde Yalova'nın bir kaplıca merkezi olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır.⁴¹

Osmanlı Devleti, kaplıcaların imarının yanı sıra, kaplıcalara giden yolların yapımına da özen göstermiştir. Bu yollardan biri de Bursa kaplıcalarına giden yoldur. Böylelikle, ziyaretçilerin kaplıcalara rahat bir şekilde ulaşmaları sağlanmıştır.⁴² Osmanlı Devleti, bu dönemlerde ciddi mali zorluklarla karşı karşıya olmasına rağmen, kaplıcaların imarına büyük önem vermiştir. Sağlık ve şifa merkezleri olarak görülen kaplıcaların sadece fiziksel yapısını iyileştirmekle yetinmemiş, aynı zamanda dönemin en ileri bilimsel ve teknolojik gelişmelerinden faydalanarak bu tesislerde sağlık hizmetlerini de geliştirmiştir. Kaplıcaların sunduğu tedavi imkanlarını daha verimli hale getirmek amacıyla, uzman doktorlar görevlendirilmiş, bu doktorlar kaplıcalarda tedavi gören hastaların ihtiyaçlarına göre özel bakımlar sağlamıştır. Böylece Osmanlı Devleti halkın sağlığını gözeterek kaplıcaları önemli bir sosyal hizmet merkezi haline getirmiştir.⁴³

Kaplıcaların sağlık hizmetlerini en üst düzeye çıkarmak amacıyla, Osmanlı Devleti sadece yerel doktorları görevlendirmekle yetinmemiş, aynı zamanda yurt dışından da uzman doktorlar getirmiştir. Bu doktorlar, dönemin modern tıp bilgisine sahip, Avrupa'da eğitim almış ve bu alanda uzmanlaşmış kişilerden seçilmiştir.⁴⁴ Osmanlı Devleti, kaplıcalara sağlık açısından büyük önem verdiği için bu durum, Avrupa'nın da dikkatini çekmiştir. Sonuç olarak, yurt dışından sağlık amacıyla Osmanlı Devleti'ne birçok ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaretlere örnek olarak, İsveç ile Rusya arasında yapılan savaşta yaralanan İsveç askerlerinin tedavi edilmek üzere Osmanlı Devleti'ne gelmeleri gösterilebilir.⁴⁵

Yurt dışından kaplıcalar konusunda deneyimli mühendisler, Osmanlı topraklarına gelerek kaplıca tesisleri kurmak için özel izin almak istemişlerdir. Bu amaçla Osmanlı devletine mektuplar yazmışlardır. Bunlardan biri Mühendis JoJo İlovak tarafından kaleme alınan mektuptur. Mektubunda, Avusturya, Macaristan ve Romanya'da sekizden fazla kaplıca kurduğunu belirtmekte ve ayrıca gerekli kaplıca sularının haritalarını da hazırlayacağını ifade etmektedir.⁴⁶ Osmanlı döneminde kaplıcaların sağlık açısından kullanılabilmesi için sadece doktorların görevlendirilmesi yeterli değildir. Kullanılan kaplıcalar hakkında kapsamlı raporlar hazırlanmış ve bu raporlarda kaplıcaların sağlık etkileri, tarihçesi, kimyasal bileşimi ve çevresel durumu detaylı bir şekilde incelenmiştir.⁴⁷

40 "BOA, 104 . 22 ML.EEM." (DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1888).

41 "BOA, 280 . 41.ML.EEM." (DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, t.y.).

42 "BOA, 682 .79.MVL" (DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1864).

43 "BOA, 384.16810. İ.MVL." (DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1857).

44 "BOA, 275 . 22.A.}MKT.UM.." (DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1857).

45 "BOA, 116 . 1408. A.}DVNSMHM)" (DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1710).

46 "BOA, 8.35.Y..PRK.BŞK." (DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1884).

47 "BOA, 5.2.H.Y..PRK.SH.." (DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1894).

Kaplıcaların işletilmesinde sürekli olarak merkeze bilgi verilmiş ve oluşabilecek aksaklıkların önüne geçmek için çaba sarf edilmiştir. Bu konuda Abd-i Memlûkları Ser-tabîb Saîd tarafından yazılan mektup, kaplıcaların işletilmesinde yaşanan sıkıntıların giderilmesinin sağlık ve ticaret açısından büyük bir önem taşıdığına vurgu yapmaktadır. Ayrıca, kaplıcaların ahlaki ve dini değerlere uygun bir şekilde işletilmesi gerektiği belirtilmiştir. Mektupta, yabancıların işletmeler üzerindeki etkisinin yerli halkın bu sağlık hizmetlerinden yeterince faydalanamamasına yol açtığı ve bu durumun kaplıcaların geleceği açısından ciddi riskler taşıdığı ifade edilmektedir.⁴⁸ Özellikle II. Abdülhamid döneminde, İstanbul’da kurulan laboratuvarlarda Osmanlı topraklarındaki kaplıcalardan getirilen suların analizlerinin yapıldığı bilinmektedir.⁴⁹ Osmanlı topraklarını gezen birçok seyyah, Osmanlı Devleti’nin kaplıcalara verdiği önemi gözlemlemiş ve bu konuda detaylı bilgiler sunmuştur. Bu seyyahlardan biri de Dr. Charles Ambroise Bernard’dır (1808-1844). Dr. C.A. Bernard, yazdığı ‘Kaplıca Risâlesi’ adlı eserinde, kaplıcaların etrafında toplanan türbeler, camiler ve gezilecek diğer yerler hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.⁵⁰ Yabancı gezginler, Osmanlı halkını genellikle uzun yaşayan, ciddi hastalıklara yakalanmayan, dengeli beslenen, sık sık hamamı ziyaret eden ve hijyene büyük önem veren bir figür olarak betimlemişlerdir. Bu gözlemler arasında Thevenot’un ifadesi öne çıkmaktadır: «*Hekimlerin zengin olma ihtimali yoktur, çünkü Türkler pek hasta olmazlar.*» şeklindeki sözleri, Osmanlı toplumunun sağlıklı yaşam alışkanlıklarına yaptığı vurguyu daha da güçlendirmektedir.⁵¹

1923-1938 Yılları Arasında Kaplıcaların Sağlık Turizmi Açısından İşletilmesi.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecinde, henüz Kurtuluş savaşı devam ederken, 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılışının hemen ardından, siyasi, ekonomik, toplumsal ve eğitim alanlarında olduğu gibi sağlık alanındaki ihtiyaçlar da belirlenmiştir. Mevcut koşullar dikkate alınarak, sağlık alanında yatırımlar yapmak amacıyla politikalar geliştirilmeye başlanmıştır.⁵² Bu politikalardan biri de sağlık turizmi için kullanılacak kaplıcalara yönelik olmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nın ardından yaşanan işgaller, Osmanlı döneminde var olan pek çok işletme ve turizm potansiyeli taşıyan kaplıca tesislerini derinden etkilemiştir. Bu dönemde, savaşın getirdiği yıkım, altyapının çökmesine ve ekonomik kaynakların tükenmesine yol açmıştır. Özellikle sağlık alanında kullanılan kaplıcalar, hem yerel halk hem de turistler için önemli birer şifa kaynağıydı. Ancak, savaşın yarattığı tahribat sonucunda bu tesisler bakımsız kalmış ve atıl duruma gelmiştir. Bu kaplıcaların yeniden faaliyete geçirilmesi ve işletilmesi amacıyla, cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra bir dizi karar alınmıştır. Bu kararlardan ilki, 29 Haziran 1926 tarihli ve 923 sayılı kararname ile Bursa kaplıcalarını kapsar. Bu karar doğrultusunda, Osmanlı döneminde kalan Bursa kaplıcalarının işletilmesi için bir anonim şirket kurulmuş ve bu şirketin yönetiminde

48 “BOA, 11.73.Y..PRK.SGE.” (DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1912).

49 Serap SUNAY, “Sultan 11. Abdülhamid’in tebaasına şifa arayışı: kepekler kaplıcası”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)* 5, sy 13 (2018): 193-217.

50 Semavi EYİCE, “Bursa Kaplıcalarını İlimi Bakımdan İlk Olarak İnceleyenlerden Dr. Bernard ve Eseri.”, *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, sy 33 (1970): 485-95.

51 Özlem BATĞI, “Seyahatnamelerde Osmanlı İnsanın Hastalıkları Ve Tedavi Yöntemleri”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)* 4, sy 8 (2017): 169-82.

52 Gamze NESİPOĞLU, “Olgusal Bir Yapı Olarak Sağlık Politikaları: 1920-1960 Yılları Arası Cumhuriyet Döneminin Tarihsel İzleği”, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi* 21, sy 1 (2018): 165-77.

Evkaf-ı Müdiriyyet Umumiyesi'nin işletme ortağı olarak yer alması kararlaştırılmıştır.⁵³ Ayrıca Prof.Dr. Nüzhet Şakir Dirisu, 1927 yılında Bursa Askeri Hastanesi'ni fizik tedavi ve kaplıca tedavisinin ilk örneklerinin uygulandığı bir kaplıca merkezi haline gelmiştir.⁵⁴

Kaplıcaların sağlık alanında kullanımı, zamanla ülkenin dört bir yanında yaygınlaşmaya başlanmıştır. Kaplıcaların işletilmesine büyük önem verilmiştir. Bu uygulamalardan biri de İzmir Çeşme'deki kaplıcalar için hayata geçirilmiştir. Cumhuriyet döneminde, kaplıcaların işletilmesi amacıyla ülkenin farklı bölgelerinde yeni şirketler kurulmuş, bu kapsamda merkezi İzmir'de olan Çeşme Kaplıcaları Türk Anonim Şirketi (TAŞ) kurulmuştur.⁵⁵ Ayrıca ilk modern kaplıca tesisleri, 1927 yılında Bursa'daki Çekirge Asker Hastanesi'nde kurulmuştur. Bu tesis, dönemin sağlık anlayışında önemli bir adım olarak kabul edilmiş ve kaplıcaların modern tıbbi tedavilerle entegre şekilde kullanılmasının yolunu açtığı düşünülmektedir. Bu adımı, ilerleyen yıllarda Yalova kaplıcaları ve Bursa'daki Çelikpalas Kaplıcaları takip etmiş; bu tesisler, yeni kurulan devletin termal turizm potansiyelini değerlendirmeye yönelik atılan önemli adımlar olarak görülmüştür.⁵⁶

Daha sonra Bursa kaplıcalarının işletilmesi ve modern, sağlık açısından uygun kaplıca tesislerinin oluşturulması için imtiyazı, bu amaçla kurulan şirkete devredilmiştir. İktisat Vekaleti tarafından hazırlanan ve Şura-yı Devlet Genel Kurulu tarafından düzenlenerek sunulan imtiyaz sözleşmesi ve şartnameleri, ilgili bölgenin haritasıyla birlikte, 26 Haziran 1929 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Teklif edilen koşullar çerçevesinde bu imtiyazın devredilmesi onaylanmış ve kabul edilmiştir.⁵⁷ Ayrıca Yalova kazası içerisindeki kaynaklar ve kaplıcaların çevresindeki hazineye ait tüm arazi, yapılar ve demirbaş eşyalar, plaj tesisleriyle birlikte yönetilmek ve işletilmek üzere geçici olarak Seyrüsefain İdaresi'ne devredilmiştir. Bu devir, İktisat Vekaleti'nin 11 Şubat 1930 tarih ve 2659/5 numaralı yazısı ile teklif edilmiş ve Bakanlar Kurulu'nun 12 Şubat 1930 tarihli toplantısında onaylanarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda kaplıca çevresinde oluşturulacak olan tesislerin ve plajların da devlet kontrolünde işletilmesi sağlanmıştır.⁵⁸

Kısa bir süre sonra, özel şirketlerin ve vakıfların kaplıca işletmelerinde yetersiz kalması üzerine, 1933 yılında çıkarılan 2212 sayılı kanun ve ilgili diğer mevzuatlar doğrultusunda, kaplıcaların daha etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesi amacıyla çeşitli adımlar atılmıştır. Bu kapsamda, Evkaf Umum Müdürlüğü'nün yüz bin lira sermaye ile kurucu ve hissedar olduğu Bursa Kaplıcaları Türk Anonim Şirketi tarafından yeniden ihraç edilecek hisse senetlerinden on altı bin liralık kısmının daha satın alınması için Evkaf Umum Müdürlüğü'ne yetki verilmiştir. Böylece, vakıflar ve özel şirketlerin elindeki kaplıcaların devlet eliyle daha merkezi bir yapıda düzenlenmesi ve işletilmesi hedeflenmiştir. Bu süreç, kaplıcaların hem kamu yararına daha uygun hale getirilmesini hem de ekonomik ve turistik

53 "Resmî Gazete 29 Haziran 1926", sayılı kararname 923, t.y., 9.

54 Engin KURT, "Prof. Dr. Nüzhet Şakir Dirisu'nun gözü ile bursa kaplıcaları", *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi* 4, sy 1 (2014): 38-42.

55 "BCA, 30.18.1.1.19. 36.1" (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1926).

56 ŞİMŞEK, *Şifalı Sulara Yolculuk Kaplıcalar, İçmeler*.

57 "BCA, 30.18.1.2. 4 .37.12" (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1929).

58 "BCA, 30.18.1.2.8. 7.17" (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1930).

potansiyelinin artırılmasını amaçlamıştır.⁵⁹ Mustafa Kemal Atatürk döneminde, liberal ekonomik modelin uygulanması hedeflenmiş olmasına rağmen, uzun süren savaşlar ve ekonomik zorluklar nedeniyle özel sektör girişimleri yeterince gelişmemiştir. Bu durum, ülkenin ekonomik kalkınmasını engelleyen önemli bir faktör olmuştur. Özel sektörün yetersiz kaldığı bu dönemde, devletin ekonomik faaliyetlere müdahalesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu bağlamda, devlet, yatırımların yapılması gereken kritik alanlarda doğrudan müdahalede bulunmuş ve önemli projeleri üstlenmiştir.⁶⁰

Mustafa Kemal Atatürk, sağlık turizmi açısından kaplıcaların modernizasyonuna büyük bir önem vermiştir. Bu bağlamda termal otelin inşa edilmesi amacıyla Celal Bayar ile birlikte Çelik Palas Oteli'nin yapılması için girişimlerde bulunmuşlardır. Yurt dışından mimar Guillo Monger davet edilmiş ve otel 1935 yılında termal otel olarak faaliyete geçirilmiştir. Çelik Palas, aynı zamanda Türkiye'nin ilk asansörlü termal oteli olma niteliğine de sahiptir.⁶¹

Devlet, kendi imkanlarıyla yatırımlar yapmaya çalışsa da, bilimsel ve teknik alanlarda yabancı uzmanlardan yararlanmıştı. Bu durum, kaplıcalarda da kendini göstermiştir. Yalova kaplıcalarının etkili bir şekilde işletilmesi ve Yalova'nın bir kaplıca şehri olarak tanınması, yani turizm şehri olarak anılması amacıyla, Fransız uzman Henry Prost yurt dışından getirilmiştir. Bunun için bütçeden özel bir ödenek ayrılmıştır.⁶² Ayrıca, Yalova kaplıcalarının kaptajının incelenmesi amacıyla Fransa'dan Des Cheseux isimli bir uzman getirilmiş ve bu amaçla bütçeden özel bir ödenek ayrılmıştır.⁶³

Kaplıcaların modernizasyonu için yurt dışından sağlık ekipmanlarının getirilmesi amacıyla, kaplıca müdürü Dr. Nihat Reşat'ın yirmi gün süreyle Almanya'ya gönderilmesine ve masraflarının bütçeden karşılanmasına karar verilmiştir.⁶⁴ Kaplıcaların açılması ve modernize edilmesi, sadece sağlık ve turizm açısından değil, aynı zamanda bölgesel kalkınma açısından da önemli bir adım olduğu düşünülmektedir. Devletin bu alanda yürüttüğü yatırımlar, kaplıca turizminin ülke ekonomisine katkısını artırmayı, yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekmeyi hedeflediği düşünülmektedir. Bu süreç, devletin kaplıca turizminin geliştirilmesine yönelik stratejik bir yaklaşımı benimsediğini ve bu sektördeki potansiyelin farkında olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Kaplıcaların bu yönde işletilmesi açısından, bölgesel haritalar çıkarılmıştır. Bu haritalardan biri de Yalova kaplıca yöresinin 1938 yılına ait kaplıcalarına ait haritalardır. Bu haritaların çıkarılması ve incelenmesi, Yalova kaplıcalarının işletilmesi için yapılan çalışmalardan biridir.⁶⁵

59 “Resmi Gazete (29 Mayıs 1933)”, sy 2413 (t.y.): 2522.

60 hüseyin AKYILDIZ ve Ömer EROĞLU, “Türkiye Cumhuriyeti dönemi uygulanan iktisat politikaları”, *süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* 9, sy 1 (2004): 42-62.

61 Aysen OZKAN, “Alteration Of The Thermal Hotels In Cekirge District: From The End Of The 19th To The 21st Century”, *In 3rd International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts SGEM*, 2016.

62 “BCA, 30.18.1.2.52.17.1” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1935).

63 “BCA, 30.18.1.2. 70.91.20” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1936).

64 “BCA, 30.18.1.2.72.18.12” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1937).

65 “BCA, 30.18.1.2.82.29.6”, *KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI*, 1938.

1938-1949 Yılları Arasında Kaplıcaların Sağlık Turizmi Açısından İşletilmesi.

10 Kasım 1938’de Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatıyla birlikte Türkiye’de yeni bir dönem başlamıştır.⁶⁶ Atatürk’ün yerine İsmet İnönü cumhurbaşkanı olarak seçilmiş, Mustafa Kemal Atatürk’ün ilkelerine bağlı kalmak için büyük bir özen gösterilmiştir.⁶⁷ Ancak, o dönemin dünya koşulları ve yaklaşan 2. Dünya Savaşı sebebiyle, liberal ekonomik politikalar terk edilerek ekonomi de devletçi bir yaklaşım benimsenmiştir.⁶⁸ Bu doğrultuda, ülkenin birçok bölgesinde bulunan kaplıcalar da aynı ekonomik politikaların etkisiyle devlet kontrolü altında işletilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, 1939 yılında çıkarılan bir kanunla, Yalova kaplıcalarının işletilmesi ve kaplıcalardaki şifalı suların çıkartılması işi Sağlık Bakanlığı’na (Sıhhiye Vekaleti) devredilmiştir. Bu karar, dönemin devletçi ekonomik politikalarının bir parçası olarak, sağlık turizmi ve termal kaynakların daha etkin bir şekilde yönetilmesi amacıyla alınmıştır. Yalova, Mustafa Kemal Atatürk’ün de önem verdiği bir bölge olarak sağlık turizmi açısından stratejik bir konuma sahiptir.⁶⁹ Daha önce işletilmeye başlanan kaplıcaların modernizasyonu sürdürülürken, aynı zamanda ülke genelinde yeni kaplıcaların işletilmesi amacıyla İsmet İnönü döneminde yeni şirketler kurulmuştur. Bu şirketlerden biri de Kütahya ili sınırları içinde yer alan sıcak ve soğuk suların işletilmesi için 1942 yılında kurulan «Kütahya ve Havalisi Kaplıcaları Anonim Şirkettir»⁷⁰

Her ne kadar 2. Dünya Savaşı ve Amerika Birleşik Devleti’nde yaşanan Büyük Buhran’ın küresel çapta yarattığı ekonomik sarsıntılar, birçok ülkede devletçilik politikalarının benimsenmesine neden olmuş olsa da, Türkiye’de bu süreçte özel sektörün faaliyetlerine tamamen engel konulmamıştır. Özellikle yerel girişimcilerin ekonomik hayatın canlanmasına katkı sağlayacak projelerine fırsatlar sunulmuştur. Bu duruma örnek olarak, 1939 yılında Aydın’ın Nazilli ilçesine bağlı Ortakçı köyünde keşfedilen kaplıcaların işletmeye açılması gösterilebilir. Mehmet Şenol isimli bir girişimci, bu kaplıcaların işletmesini üstlenmek için başvuruda bulunmuş ve devletin de teşvikiyle gerekli izinler verilmiştir.⁷¹ Özel sektörün kaplıca işletmeciliğindeki rolüne bir başka örnek olarak, Denizli vilayetinin Buldan Kazası’na bağlı Yenice Köy’ünde keşfedilen kaplıcaların işletmesi gösterilebilir. Bu kaplıcaların işletme hakkı, devlet tarafından açılan ihale sonucunda Nedim Yıldırım’a verilmiştir. O dönemde Türkiye’de devletçilik politikaları etkili olsa da, stratejik alanlar ve yerel ekonomiyi canlandırabilecek projeler için özel sektöre fırsatlar tanınmıştır.⁷² Kaplıcaların işletilmesi amacıyla bazı kollektif şirketler kurulmuştur. Bu şirketlerden biri olan Başaran Kollektif Şirketi, Kocaeli vilayetinin Adapazarı kazasına bağlı Akyazı nahiyesindeki Kuzuluk köyünde bulunan kaplıcaların işletme hakkını almıştır.⁷³ Kaplıcaların

66 Sait DİNÇ, “Atatürk Sonrası Türkiye’de İç ve Dış Politikada Gelişmelere Genel Bir Bakış (1938 - 1965)”, *Adana Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi Yayını*, 2008.

67 Mustafa ALBAYRAK, “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı”, *Ankara Barosu Dergisi*, sy 1 (2014): 295-312.

68 Serkan DEĞİRMENCİ, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Ekonomisi: Politikalar, Yaklaşımlar ve Sonuçlar”, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 12, sy 2 (2023).

69 “BCA, 87 .43 .6.30.18.1.2” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1939).

70 “BCA, 99 .57 .10.30.18.1.2” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1942).

71 “BCA, 85 .117 .8.30.18.1.2” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1939).

72 “BCA, 95 .67 .8.30.18.1.2” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, t.y.).

73 “BCA, 93 .103 .12.30.18.1.2” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1940).

işletilmesi için kurulan kollektif şirketlere başka örnekler de bulunmaktadır. Manisa vilayetinin Demirci kazasına bağlı Saraycık köyünde keşfedilen kaplıcaların işletmesi⁷⁴ ile yine Demirci Kazası'na bağlı Eskihisar Köy'ünde çıkan kaplıcaların işletmesi de kollektif şirketlere devredilmiştir.⁷⁵

Kaplıcaların sağlık açısından işletilmesi, bazı doktorların ilgisini çekmiştir. Dr. Tayyar Kuşçu da Ankara Haymana'da göreve başladığı dönemde, bölgedeki kaplıcaları fark etmiş ve bu konuda araştırmalar yapmaya yönelmiştir. Kaplıca sularının analizini Ankara Hijyen Enstitüsü'nde yaptıran Kuşçu, sağlık açısından önemli bulgular elde etmiştir. Bu başarıları üzerine, dönemin hükümeti tarafından Amerika'ya gönderilerek romatoloji alanında eğitim alması ve araştırmalarını geliştirmesi sağlanmıştır.⁷⁶

Sonuç

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde, kaplıcaların işletilmesi ve sağlık turizmi açısından gösterdiği gelişim, hem sosyo-ekonomik hem de kültürel açıdan büyük bir dönüşüm sürecini yansıtmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde kaplıcalar, geleneksel tedavi yöntemlerinin başında gelmiş ve toplumun her kesiminden insanlara hizmet sunmuştur. Bu dönemde kaplıcalar, sadece bireysel sağlık hizmetleri değil, aynı zamanda sosyal yaşamın bir parçası olarak da önemli bir rol oynamıştır. Kaplıcalar, Osmanlı toplumunda, insanların fiziksel iyileşmelerine yardımcı olmakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal etkileşim, ibadet ve sosyal hizmetlerin merkezi olarak da kullanılmıştır. Özellikle padişahların ve üst düzey bürokratların kaplıcalara gösterdikleri ilgi, bu yapıların hem dini hem de tıbbi anlamda değerli mekânlar haline gelmesine neden olmuştur.

Kaplıcaların bu dönemdeki işletilmesi ise çoğunlukla yerel yöneticiler ve vakıflar tarafından yapılmış, devletin merkezi yönetimi kaplıca yapımında ve bakımında önemli roller oynamıştır. Devletin sağladığı maddi destekler, kaplıcaların geniş kitlelere hizmet sunabilmesini sağlamış, hatta yurt dışından doktorların ve mühendislerin getirilerek bu alandaki gelişmelerin takip edilmesine olanak tanımıştır.

Osmanlı Devleti döneminde kaplıcaların sunduğu tedavi olanakları, şifa bulma arayışında olan insanlar için cazip bir seçenek olarak öne çıkmış, bu da Osmanlı toplumunun sağlıklı yaşam kültürünü geliştirmiştir. Yine bu dönemde, sağlık turizmi kavramı tam olarak yerleşmemiş olsa da, Osmanlı Devleti'ne özellikle Avrupa'dan gelen ziyaretçiler, termal turizmin bir nevi öncüsü sayılabilecek bir süreci başlatmışlardır.

Türkiye Cumhuriyeti dönemine geçişle birlikte, kaplıcaların işlevi ve yönetim yapısında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Cumhuriyet'in kuruluş yılları, Türkiye'nin modernleşme ve kalkınma hedeflerinin en yoğun olduğu dönemlerdir. Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü liderliğinde başlatılan modernleşme çabaları, sağlık hizmetlerinin de kapsamlı bir şekilde ele alınmasını sağlamıştır. Bu çabalar, sağlık turizminin gelişmesine de büyük katkılar sunmuş ve bu kapsamda kaplıcalar, modern sağlık tesislerine dönüştürülmüştür. Cumhuriyet döneminde devletin kaplıcalara yönelik politikaları, altyapı

74 “BCA, 93 .104 .12. 30.18.1.2” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1940).

75 “BCA, 93 .104.13.30.18.1.2” (KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1940).

76 Tayyar KUŞÇU, *Haymana Kaplıcası Ve Faydaları* (İstanbul: Işıl Matbaası, 1946).

yenilenmesine ve modern sağlık olanaklarının geliştirilmesine odaklanmıştır.

Bu kapsamda, kaplıcaların sadece yerel halkın değil, aynı zamanda yurt dışından gelen turistlerin de ilgisini çekecek şekilde yeniden düzenlenmesi amaçlanmıştır. Bu dönemde inşa edilen modern kaplıca tesisleri, sağlık turizminin büyümesine ve Türkiye'nin jeotermal kaynaklarının ekonomik olarak değerlendirilmesine önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca, kaplıcalarda görev yapan doktorlar ve uzmanlar, tedavi süreçlerini modern tıbbi yöntemlerle birleştirerek, termal su kaynaklarının tedavi edici potansiyelini en verimli şekilde kullanmışlardır.

Bu süreçte, Türkiye'deki bazı kaplıcalar, devletin doğrudan kontrolü altına alınmış ve devlet eliyle işletilmeye başlanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk döneminde başlayan ve İsmet İnönü döneminde devam eden bu süreç, Türkiye'nin jeotermal zenginliklerini bir kalkınma aracına dönüştürme stratejisinin bir parçası olmuştur. Yalova ve Bursa gibi kaplıca merkezlerinde gerçekleştirilen yenilikler, kaplıcaların sadece sağlık hizmetleri sunan mekânlar olarak değil, aynı zamanda turistik çekim merkezleri olarak da önem kazanmasını sağlamıştır. Yurt dışından getirilen uzmanlar ve gelişmiş tıbbi ekipmanlar sayesinde, Türkiye'deki kaplıcalar, uluslararası sağlık turizmi pazarında rekabet edebilecek bir seviyeye ulaşmıştır.

Kaplıcaların Türkiye Cumhuriyeti dönemindeki modernizasyonu, Türkiye'nin bölgesel kalkınma politikaları ile de doğrudan ilişkilidir. Bu dönemde devlet, özellikle turizm potansiyeli yüksek bölgelerdeki kaplıcaların geliştirilmesi için çeşitli yatırım programları başlatmıştır. Bu programlar, sadece sağlık turizmini değil, aynı zamanda bölgesel ekonomik kalkınmayı da desteklemeyi amaçlamıştır. Bu süreçte, kaplıcaların çevresine modern oteller, konaklama tesisleri ve sosyal alanlar inşa edilmiştir. Özellikle Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda başlatılan bu projeler, kaplıcaların sağlık turizmi için cazip merkezler haline gelmesine olanak tanımıştır. Yalova, Çekirge, Balçova gibi termal bölgelerde yapılan yatırımlar, Türkiye'nin termal turizminde dünya çapında tanınan bir destinasyon haline gelmesini sağlamıştır.

Sonuç olarak, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde kaplıcalar, sağlık ve turizm alanındaki stratejik rolünü güçlendirmiştir. Osmanlı döneminde halk sağlığına yönelik hizmetler sunan kaplıcalar, Cumhuriyet dönemi ile birlikte modern sağlık tesislerine dönüşmüş ve devlet eliyle işletilen turistik çekim merkezleri haline getirilmiştir. Bu dönüşüm, Türkiye'nin termal su kaynaklarının sağlık ve turizm alanlarında etkin bir şekilde kullanılmasına olanak sağlamış ve ülkenin ekonomik kalkınmasına katkılar sunmuştur. Kaplıcalar, sadece Türkiye'nin sağlık politikaları açısından değil, aynı zamanda turizm sektörünün gelişmesi ve ülkenin jeopolitik avantajlarının değerlendirilmesi açısından da büyük bir önem taşımaktadır. Bu süreç, Türkiye'nin sağlık turizmi alanında uluslararası arenada rekabet edebilecek bir konuma gelmesine zemin hazırlamıştır. Kaplıcalar, günümüzde de hem sağlık hizmetleri sunmaya devam etmekte hem de yerli ve yabancı turistler için cazip destinasyonlar olmaya devam etmektedir.

Kaynakça

AĞAOĞLU, Ferhat Onur, Naim KARAGÖZ, ve Sezgin ZABUN. “Sağlık Turizmi Uygulamaları Ve Türkiye’ye Getirilerine İlişkin Bir Değerlendirme” 20, sy 2 (2019).

AKBULUT, Gülpınar. “Türkiye’de Kaplıca Turizmi Ve Sorunları”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1, sy 9 (2010): 35-54.

AKÇAY, Yasin, Hülya Keskin ÇİTIROĞLU, Alaaddin ÇAKIR, ve Gürkan BACAĞ. “İnegöl-Oylat Jeotermal Kaynağının Termal Turizm Açısından Değerlendirilmesi”. *Karaelmas Fen ve Mühendislik Dergisi* 4, sy 2 (2014): 27-37.

AKOĞLAN KOZAK, Meryem, Savaş EVREN, ve Onur ÇAKIR. “Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması”. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24, sy 1 (2013).

AKYILDIZ, hüseyin, ve Ömer EROĞLU. “Türkiye Cumhuriyeti dönemi uygulanan iktisat politikaları”. *süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* 9, sy 1 (2004): 42-62.

ALBAYRAK, Mustafa. “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı”. *Ankara Barosu Dergisi*, sy 1 (2014): 295-312.

ALLER, Tana Joy. “Roman healing spas in Italy : A study in design and function”. Unpublished doctoral dissertation, University of Alberta, 1998.

BAŞOĞLAN, Öncü. “Mimari Miras Yönetimi Ve Sürdürülebilir Turizm: Batı Anadolu Tarihi Kaplıcaları Örneği”. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010.

BATĞI, Özlem. “Seyahatnamelerde Osmanlı İnsanın Hastalıkları Ve Tedavi Yöntemleri”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)* 4, sy 8 (2017): 169-82.

BUCAK, Turgay, ve Esin ÖZKAYA. “Çanakkale İlinin Termal Turizm Potansiyeli”. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi* 5, sy 2 (2013): 6-23.

BURAN, Şebnem. “Türkiye’deki Termal Kaynakların Sağlık Turizmi Üzerine Etkisi”. Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, 2024.

CİHANGİR, İsa Serhan. “Jeotermal Kaynakların Termal Turizm Açısından Değerlendirilmesi: ‘İlgın’”. İçinde *Jeotermal Kaynakların Termal Turizm Açısından Değerlendirilmesi: ‘İlgın’*, 197-210. Van: Vam Yüzümcü Yıl üniversitesi (IWACT), 2017.

ÇELİK, Ayşegül. “Sağlık Turizmi Kapsamında Termal İşletmelerde Sağlık Hizmetleri Pazarlaması Ve Algılanan Hizmet Kalitesi: Balçova Termal İşletmesinde Bir Uygulama”. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2009.

ÇETİNKAYA, Mehmet Yavuz, Kamil YAĞCI, ve Muhammet ÖNEK. “Erzurum’un Termal Turizm Potansiyeli Üzerine Kavramsal Bir Araştırma”. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, sy 53 (2022).

ÇİFTÇİ, Cuma, ve Yusuf ATAY. “Kaplıca Turizmi Potansiyeli Açısından Şanlıurfa Karaali Kaplıcası”. *International Journal of Social Science* 6, sy 7 (2013): 513-35.

ÇONTU, Mehmet. “Alternatif Turizm Çeşitleri Ve Kızılcahamam Termal Turizmi Örneği”. Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2006.

DEĞİRMENÇİ, Serkan. “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Ekonomisi: Politikalar, Yaklaşımlar ve Sonuçlar”. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 12, sy 2 (2023).

DİKMETAŞ YARDAN, Elif, Hacer DİKMETAŞ, Nurcan COŞKUN US, ve Birgül YABANA. “Türkiye ve Dünya’da Sağlık Turizmi”. *Sağlıkta Performans Ve Kalite Dergisi* 8, sy 2 (2014): 27-42.

DİNÇ, Sait. “Atatürk Sonrası Türkiye’de İç ve Dış Politikada Gelişmelere Genel Bir Bakış (1938 - 1965)”. *Adana Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi Yayını*, 2008.

EDİNSEL, Sercan, ve Orhan ADIGÜZEL. “Türkiye’nin Sağlık Turizmi Açısından Son Beş Yıldaki Dünya Ülkeleri İçindeki Konumu ve Gelişmeleri”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 4, sy 2 (2014): 167-90.

EYİCE, Semavi. “Bursa Kaplıcalarını İlmî Bakımdan İlk Olarak İnceleyenlerden Dr. Bernard ve Eseri.” *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, sy 33 (1970): 485-95.

GÜLENÇ, Seher. “Sağlık Turizminin Tarihsel Gelişim Süreci (1923-2023)”. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi* 34, sy 3 (2023): 176-88.

İLBAN, Mehmet Oğuzhan, Ahmet KÖROĞLU, ve Düriye BOZOK. “Termal Turizm Amaçlı Seyahat Eden Turistlerde Destinasyon İmajı: Gönen Örneği”. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, sy 13 (2018).

KALABAK, Ali Yasin. “Osmanlı’nın Son Döneminin Sosyo Ekonomik Buhranları Ve Mali Emperyalizm”. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 14, sy 27 (2014): 307.

KARAKAYA, Enis. “KAPLICA”. TDV İslâm Ansiklopedisi, 2001. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kaplica>.

KAYA, Aysel. “Kaplıcalardan Termal Otellere: Yalova Termal”. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, sy 2 (2023): 1812-32.

KURT, Engin. “Prof. Dr. Nüzhet şakir dirisu’nun gözü ile bursa kaplıcaları”. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi* 4, sy 1 (2014): 38-42.

KUŞÇU, Tayyar. *Haymana Kaplıcası Ve Faydaları*. İstanbul: Işıl Matbaası, 1946.

KUZUCU, Kemalettin. “Osmanlı Döneminde Havza Kaplıcaları ve Kasabanın Sosyo-Ekonomik Gelişimindeki Rolü”. *İçinde Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, 1. bs. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.

NESİPOĞLU, Gamze. “Olgusal Bir Yapı Olarak Sağlık Politikaları: 1920-1960 Yılları Arası Cumhuriyet Döneminin Tarihsel İzleği”. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi* 21, sy 1 (2018): 165-77.

OZKAN, Aysen. “Alteration Of The Thermal Hotels In Cekirge District: From The End Of The 19th To The 21st Century”. *In 3rd International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts SGEM*, 2016.

Önge, Mehmet Yılmaz. *Anadolu'da XII - XIII. yüzyıl Türk hamamları*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1995.

ÖZATA, Mehmet, Zeliha ASILKAN, Meryem ÇANKAYA, ve Emre SUZUK. "Türkiye Ve Dünya'da Sağlık Turizminine Genel Bir Bakış". *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)* 5, sy 31 (2018).

ÖZER, Nurten. "Kaplıca Hekimliğinin Çağdaş Gelişimi". *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi* 2, sy 3 (1991): 35-39.

ÖZŞAHİN, Emre, ve Çağlar Kıvanç KAYMAZ. "Türkiye'nin Termal Su Kaynaklarının Coğrafi Açından Değerlendirilmesi". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 50 (2013): 28-38.

ÖZTÜRK, Hülya. "Dr. Charles Ambroisse Bernard ile Dr Saip Giray'ın 'Bursa Kaplıcaları' Eserlerinin Değerlendirilmesi". *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Tıp tarihi ve Etik Dergisi* 2, sy 1 (2017).

SARI, Nil, Ahmet Zeki İZGÖER, ve Ahmet ERYÜKSEL. "I. Abdülhamid dönemi belge ve fotoğraflarıyla ılıca-kaplıca hamamları ve hasta tedavisi". *Tarih Ve Kültür Penceresinden Su Ve Sağlık İlişkisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 2019, 309-51.

SARIİPEK, Semih, ve Burhanettin ZENGİN. *Uluslararası Sağlık Turizmi: Ülkeler, Uygulamaları*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2024.

SUNAY, Serap. "Sultan II. Abdülhamid'in tebaasına şifa arayışı: kepekler kaplıcası". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)* 5, sy 13 (2018): 193-217.

SÜR, Özdoğan. "Türkiye'nin Deprem Bölgeleri". *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sy 2 (1993): 53-68.

ŞİMŞEK, Mehmet. *Şifalı Sulara Yolculuk Kaplıcalar, İçmeler*. 2. bs. İstanbul: inkılap kitabevi, 2003.

UYGUN, Hayrettin. "Konya İlinin Termal Turizm Potansiyeli". Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008.

ÜNAL, Çiğdem. "Pasinler Kaplıcalarının Coğrafi Etüdü". *About the Eastern Geographical Review* 8, sy 10 (2011).

ÜRÜK, Zerrin Funda. "Medeniyetler İçinde Hamamın Gelişimi Ve Kültürel Olarak Mekân Analizleri". *Asos Journal, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4, sy 28 (2016): 185-209.

YARDAN, Elif Dikmetaş, Hacer DİKMETAŞ, Nurcan Coşkun US, ve Birgül YABANA. "Türkiye ve Dünyada sağlık turizmi". *Sağlıkta Performans Ve Kalite Dergisi* 8, sy 2 (2014).

YAŞAR, Selman. "Afyonkarahisar Gazlıgöl Kaplıcası'nın Tarihi Gelişimi". *sobider*, sy 10 (2017): 155-66.

YAŞAYANLAR, İsmail. "Bursa'da Mekan, Yapı ve Sağlık: Yıldırım Darüşşifası, Yeni Kaplıca ve Hamidiye Gureba Hastanesi". İçinde *Bir Ömür Tarih*, Gaye Kitabevi. Bursa: OSMANGAZİ BELEDİYESİ YAYINLARI, 2022.

YEGÜL, Fikret. *Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma*. İstanbul: Homer Kitabevi, 2006.

ARŞİV

BCA, 30.18.1.1.19. 36.1". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1926.

BCA, 30.18.1.2. 4 .37.12". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1929.

BCA, 30.18.1.2. 70.91.20". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1936.

BCA, 30.18.1.2.8. 7.17". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1930.

BCA, 30.18.1.2.52.17.1". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1935.

BCA, 30.18.1.2.72.18.12". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1937.

BCA, 30.18.1.2.82.29.6". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1938.

BCA, 85 .117 .8.30.18.1.2". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1939.

BCA, 87 .43 .6.30.18.1.2". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1939.

BCA, 93 .103 . 12. 30.18.1.2". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1940.

BCA, 93 .104 .12. 30.18.1.2". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1940.

BCA, 93 .104.13.30.18.1.2". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1940.

BCA, 95 . 67 . 8.30.18.1.2". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, t.y.

BCA, 99 .57. 10.30.18.1.2". KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI, 1942.

BOA, 5.2.H.Y..PRK.SH." DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1894.

BOA, 6 . 44 İ.BH". DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1906.

BOA, 8.35.Y..PRK.BŞK." DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1884.

BOA, 11.73.Y..PRK.SGE." DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1912.

BOA, 104 - 22 ML.EEM." DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1888.

BOA, 116 . 1408. A.{DVNSMHM)". DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1710.

BOA, 275 . 22.A. MKT.UM." DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1857.

BOA, 280 . 41.ML.EEM." DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, t.y.

BOA, 384.16810. İ.MVL." DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ, 1857.

BOA, 682 .79.MVL”. DEVLET ARŞİVLER BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ,
1864.

Resmi Gazete

“Resmî Gazete 29 Haziran 1926”. *sayılı kararname 923*, t.y., 9.

“Resmi Gazete (29 mayıs 1933)”, sy 2413 (t.y.): 2522.